

*Una doble commemoració*

## ■ Com acostar-nos al poeta: el fons Bartra-Murià de l'Arxiu Històric de Terrassa

Oriol González i Tura

I a mi em digué:

–... la meva obra... Dedicava la teva vida a la meva obra...

Jo vaig fer-li un petó i vaig respondre-li:

–Sí, Agustí, t'ho prometo.

Anna MURIÀ, *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*

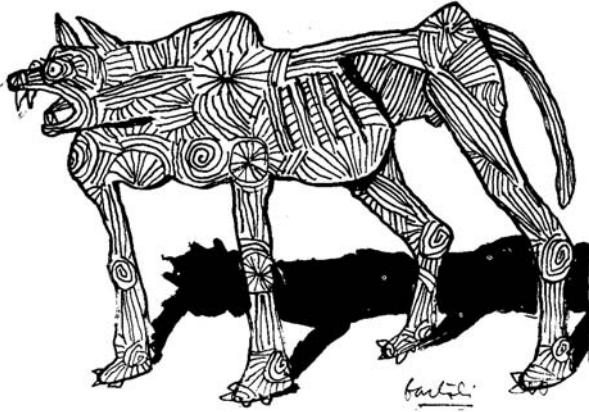
Anna Murià va complir fidelment la promesa feta al marit poc abans que morís i va continuar vetllant pel llegat d'Agustí Bartra mentre li van quedar forces. Així, el 1983, un any després de la mort del poeta, Murià donà a l'Ajuntament de Terrassa una part de l'arxiu que conservava, i a la Casa Museu Alegre de Sagrera es dedicà una sala en record de l'escriptor. No fou, però, fins al 1987, amb motiu del Simposi Agustí Bartra, que es publicà el *Catàleg de la sala Bartra* amb una descripció exhaustiva del material que componia el llegat. El 1999, Murià lliurà les carpetes que conservava a casa seva, en què hi havia material referent a l'obra del marit, així com a la pròpia, a més de correspondència, documentació personal i retalls de premsa, entre altres objectes.

Actualment, tot aquest material està perfectament catalogat i conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa. La circumstància temporal esmentada fa que, des del punt de vista de la catalogació, hi hagi dos inventaris diferents: el primer, conté el llegat del 1983 sota l'epígraf «Fons Agustí Bartra i Leonart»; el segon aplega la cessió del 1999 amb el títol «Fons Anna Murià i Romaní». Tanmateix, quan els estudiem ens adonem que es tracta d'un material unitari i complementari entre si, per la qual cosa podem parlar del fons Bartra-Murià.

La tipologia del material, a partir de la qual s'ha establert el criteri de classificació, és diversa: textos manuscrits i mecanoscrits, correspondència, premsa, bibliografia, material audiovisual, documentació personal i records. La lectura que en podem fer respon a diversos nivells de profunditat o de concreció. D'entrada ens serveix per reconstruir bona part de la biografia dels dos escriptors. En un nivell més profund, també és molt útil per resseguir els processos de creació de les seves obres i permet afinar més a l'hora d'interpretar-les. I en un tercer nivell, té un alt valor documental a l'hora de completar el trencaclosques de l'exili cultural, tant des del punt de vista de l'experiència personal, en un pla concret, com de la col·lectiva, en un pla més general.

Els textos de creació que es conserven són molt interessants des del punt de vista filològic, sobretot perquè els manuscrits i els mecanoscrits de què disposem ens donen informació sobre el procés de creació literària de l'obra en qüestió i permeten il·lustrar la recerca d'un estil i d'una veu propis. A més, hi trobem documents anteriors a la Guerra Civil i, per tant, de l'època de formació literària o dels inicis com a escriptor. En aquest sentit, un text bastant paradigmàtic de tot això és la novel·la inacabada *Papà Blanc* datada el 1937, perquè exemplifica el procés d'aprenentatge narratiu de Bartra.<sup>1</sup> Hi assaja tècniques i recursos que ha començat a aplicar a la narració curta i que més tard tornarà a dur a terme en les obres narratives posteriors (*L'estel sobre el mur*, 1942; *Crist de 200.000 braços*, 1968; *La lluna mor amb aigua*, 1968). També hi podem llegir alguns poemes i proses previs al 1939 que l'autor va descartar per a les primeres obres que va publicar (*Loasi perdut*, 1936 i *Cant corporal*, 1938).

El febrer de 1939 es produeix un tall brusc en la trajectòria que Bartra havia iniciat. Va haver de travessar la frontera i va anar a parar als camps del Rosselló (Sant Cebrià, Argelers i Agde), la qual cosa condiciona irremediablement la seva vida i la seva literatura. Aquesta experiència queda fixada en diversos quaderns de notes amb impressions i versos. D'aquestes notes, en sorgeixen poemes que es publicaran a *L'arbre de foc* (1946) o *L'evangeli del vent* (1956) i molt pocs es descarten per ser editats. També s'hi conserva un primer manuscrit de la novel·la *Xabola* (Mèxic, 1943),<sup>2</sup> la qual esdevindrà uns anys més tard *Cristo de 200.000 brazos* (Mèxic, 1958) i *Crist de 200.000 braços* (Barcelona, 1968) –reeditada enguany



per l'editorial Lleonard Muntaner amb un reivindicatiu epíleg signat per Lluís Solà. D'aquesta època també s'ha divulgat la narració autobiogràfica «Una nit de vent», probablement escrita el 1939, inspirada en l'inici de la relació amb Anna Murià i que es pot llegir al costat del conte de Murià

«Hosanna», que recrea el mateix fet.<sup>3</sup> Un complement essencial de totes aquestes pàgines és la correspondència de Bartra amb diversos companys del camp de concentració i de l'exili francès (Pere Tarrés, Joan Roldós, Pere Puig, Josep Bartolí, M. Ausset, entre d'altres), la qual deixa testimoni de l'experiència viscuda a les platges de la Catalunya nord. Les cartes que Pere Vives, protagonista de *Crist de 200.000 braços* i de *K. L. Reich* de Joaquim Amat-Piniella, va escriure a Bartra i que es van publicar poc després del retorn del poeta són paradigmàtiques de la relació personal que establiren els dos amics i de la importància d'una experiència com aquesta en l'obra de Bartra.<sup>4</sup>

Pel que fa a la resta de l'obra publicada a partir de 1940 –un cop la parella ja ha deixat Europa i s'ha instal·lat a Mèxic, després de passar per la República Dominicana i Cuba–, es conserven els manuscrits i els mecanoscrits dels textos, que, generalment, es corresponen amb un alt grau de fidelitat al text publicat. Tanmateix, hi ha alguns projectes iniciats que no es van dur a terme. El 1959 redacta algunes notes per a una novel·la, *Ioanna*, la qual, segons es desprèn dels apunts de què disposem, havia de recuperar personatges de *Crist de 200.000 braços*. Anna Murià explica que «començà dues obres [de teatre] més: *Ram i Maiala*, de la qual escriví algunes pàgines, i una concepció més gran, una trilogia basada en les tragèdies d'Èsquil, on Prometeu era un aviador invàlid en una cadira de rodes... que no passà d'unes quantes línies. Altres interessos creadors l'abassegaren».<sup>5</sup> Segons els papers, *Ram i Maiala*, datada el 14 de juliol de 1955, havia de presentar una parella en crisi sentimental en una casa solitària, la qual cosa Murià vincula a la situació personal que vivien perquè «el dia 8 [de juliol de 1955] al vespre ha començat en la nostra unió la crisi més prodigiosa que es pugui imaginar. Ha durat... dotze dies... i no s'ha acabat... Lligada

amb la creació de *Ram i Maiala*... (En aquells temps ell escrivia l'obra de teatre on una parella en crisi de passió es tanca en una casa deserta per tal de viure més completament el seu amor)... probablement conseqüència d'ella». <sup>6</sup> Per les notes sabem que tres éssers al·legòrics (la Pluja, la Mort i el Vent) acompanyarien aquests dos personatges centrals. L'obra estaria estructurada en dos actes amb dos quadres cadascun. El segon projecte teatral, que va ser «començat el dia 13 de juliol de 1980 a Ullastret» –escriu Bartra al quadern–, s'havia de titular *Roja lluna d'Orestes* i també és força dispers. Els apunts indiquen que s'havia d'ambientar a Prada de Conflent i al camp d'Argelers el febrer de 1939. El conflicte de l'obra prenia com a referent les tragèdies d'Èsquil i els personatges tenien un reflex clàssic, de manera que, per exemple, Pere Mateu era Prometeu –l'aviador mutilat que esmenta Murià–, Ció era Ió o Oriol era Orestes. Pere Mateu obria i cloïa l'obra amb un pròleg i un epíleg que es poden llegir gairebé complets. Entremig, hi hauria tres parts amb els títols de «Crim», «Venjança» i «El fugitiu», respectivament. Encara hi ha, però, una tercera peça, *Ada i Bruno*, que Murià no esmenta, segurament perquè no està tan desenvolupada com les anteriors. Per les notes que hi ha en els fulls solts que es conserven sabem que els dos protagonistes que donen títol a l'obra serien dos trapezistes d'un circ. Farien un número d'acrobàcia sense xarxa i entre el públic hi hauria el personatge de la mort.

La tasca de Bartra com a traductor i antòleg dona els fruits més rellevants amb *Una antologia de la lírica nord-americana* (1952), de la qual es van fer diverses edicions. En aquesta línia, hi ha un magne projecte titulat *El canto del hombre* –segons l'inventari del fons datat aproximadament entre 1950 i 1960– que en mil pàgines pretén «yuxtaponer voces o acentos únicos referidos a cada uno de los temas escogidos. Está concebido para incluir textos de la inspiración humana que tengan un valor de testimonio concreto del espíritu individual y libre, o de expresión colectiva de un pueblo en un momento dado de su cristalización histórico-cultural», segons explica Bartra en el pròleg. Sembla que el tenia a punt per ser publicat, però no va trobar cap editor. També havia redactat un «Panorama de la literatura española» i havia elaborat una «Antología de la poesía española» de vuit-centes pàgines (ambdós datats entre 1940 i 1950). Una anàlisi detallada del contingut d'aquests tres treballs segurament permetria establir els múltiples referents

de l'obra bartriana i al mateix temps explicar amb precisió les línies de la seva poètica. En aquest sentit també es disposa de les diverses conferències que Bartra va dictar en universitats d'Estats Units («Dos poetes a Nova York: Hart Crane i García Lorca», 1969; «El somriure del gat», 1969 o «Mite i poesia», 1979), tot i que no es tracta de material estrictament inèdit perquè la primera es pot llegir en el segon volum de la col·lecció «Papers Bartra» (1998) i les altres dues en el recull *Sobre poesia* (Laia, 1980).

La correspondència té diverses característiques que la fan important. D'una banda, l'abundància i l'extensió temporal: hi ha trenta-quatre carpetes de cartes i postals en la primera part del fons, escrites per Bartra o dirigides a ell entre 1934 i 1987; i onze en la segona, escrites per Murià o dirigides a ella entre 1934 i 1998. A més, cal subratllar que en molts casos Bartra conservava una còpia de la carta que escrivia, la qual cosa facilita la reconstrucció fidel del diàleg epistolar. D'altra banda, la variada nòmina de corresponents és molt il·lustrativa de la situació de Bartra com a escriptor exiliat que necessita trobar el seu lloc tant al país d'acollida com a la pàtria abandonada. Per això hi trobem noms d'intel·lectuals amb qui comparteix l'experiència de l'exili (Avel·lí Artís-Gener «Tísner», Pere Calders, Joan Oliver, C. A. Jordana, Domènec Guansé, Francesc Trabal, Carles Pi i Sunyer, Ramon Vinyes, entre d'altres) i també corresponents de l'interior que permeten una certa difusió de Bartra (Joan Fuster, Antoni Ribera, Jordi Pinell, Albert Manent o Josep Janés). Una lectura atenta d'aquests fulls fa aflorar l'evolució del vincle de Bartra amb els seus corresponents, la qual cosa és un clar termòmetre de la situació del poeta respecte al món cultural de l'exili i el de l'interior.<sup>7</sup> En els anys previs al retorn a Catalunya i un cop la parella s'ha ubicat a Terrassa, apareixen signatures noves en les cartes que rep Bartra, en bona part responsables de la decisió de la parella, i que recolzaran els escriptors quan tornin al país (Jaume Canyameres, Miquel Martí i Pol, Miquel Desclot, Feliu Formosa i Sam Abrams, entre d'altres).

El contingut de les epístoles arxivades ens dona dades abundants sobre la biografia de Bartra i Murià. Per exemple, les cartes als fills (Roger i Eli) contenen informacions i reflexions de caràcter íntim o s'hi narren les experiències de les èpoques passades a Estats Units. Però a banda d'això, la correspondència esdevé una brúixola essencial per resseguir la trajectòria literària de Bartra, ja que constant-



ment intercanvia dades sobre les obres en què treballa o els projectes que vol engagar i s'hi poden llegir les inquietuds que bateguen darrere les diverses obres que publica. En aquest sentit són clares les paraules adreçades a l'amic Jordi Pinell el 28 de març de 1958:

«Des del mes de gener fins fa un parell de dies, tot el meu temps i el meu esperit han estat acaparats en la creació d'una obra tan inesperada com profundament necessària: *Cristo de 200.000 brazos*, una novel·la del camp d'Argelès basada en la vella *Xabola*. Quan l'editor me la demanà, vaig acceptar cregut que la meva tasca es limitaria a fer correccions més o menys importants; però en posar-me a la feina em vaig adonar, esfereït, que l'obra escrita fa 15 o 16 anys no tenia cap valor als meus ulls. L'única solució honrada, doncs, era prescindir completament del text primicer i crear aprofitant només una lleugera trama.»

Més enllà dels projectes concrets, Bartra aprofita les pàgines de correspondència i la bona disposició del seu corresponsal per exposar-hi de manera més o menys fragmentària tota la seva concepció poètica. Poden servir d'exemple aquestes ratlles d'una carta, del 28 de febrer de 1968, d'Agustí Bartra a Miquel Martí i Pol:

«En poesia, l'exigència de profunditat no és més que l'anhel d'una vida més vivent. Crec que hem de tenir el coratge de mostrar junts

la raó i el cor, la qual cosa té més a veure del que hom creu amb la creació literària, que és una manera de viure i donar-se.»<sup>8</sup>

En un pla més general, el gruix de les cartes també permet ampliar el panorama de l'exili català per tal com donen compte de les relacions entre els intel·lectuals exiliats, de les dificultats per tirar endavant en un nou país i de les iniciatives culturals (revistes, ateneus, premis literaris, etc.) que es duïen a terme. Però també és un pont amb el món cultural de l'interior que li permet conèixer el que hi passa i projectar-hi una certa imatge del poeta exiliat. La correspondència amb Pere Calders, per exemple, il·lustra clarament aquesta voluntat de Bartra de vincular-se amb el món cultural de l'interior tot i la polèmica sorgida arran del volum *Poesia catalana del segle xx* de Josep M. Castellet i Joaquim Molas (1963), que el narrador intenta suavitzar en la carta que li escriu el 28 d'octubre de 1963:

«Creu que Joaquim Molas i J. M. Castellet han fet una veritable estossinada d'«ídols fets» i en proposen d'altres amb un admirable coratge juvenívol. I els joves s'hi senten identificats, una joventut, Agustí, que t'obligaria a estimar-la i que t'estima a tu i et defensa.»<sup>9</sup>

Lextensa i intensa correspondència, de més de set-centes cartes, que s'intercanvia amb l'escriptor Antoni Ribera aglutina totes aquestes característiques. Tot i algun període de silenci, la relació epistolar que Bartra estableix amb el director de la revista *Antologia* mostra clarament l'ús de les lletres com a mitjà de projecció de la figura del poeta exiliat, com a espai de teorització literària i esdevé un material documental de primer ordre.<sup>10</sup>

El tercer pilar del fons és un arxiu de premsa important perquè permet resseguir les activitats literàries de Bartra i sobre Bartra. En alguns casos, publicava textos de creació a la premsa mexicana que després no s'incorporaven a cap obra. Gràcies a la tasca arxivística d'Anna Murià n'hem pogut recuperar alguns, com les narracions que s'havien publicat a la revista *Lletres* «Les mans» (núm. 8, maig 1946, pp. 6-8) i «L'arbre i la cançó» (núm. 9, febrer 1947, pp. 3-5).<sup>11</sup> Al mateix temps, els retalls conservats faciliten una aproximació a la recepció de l'obra bartriana a Mèxic i a l'interior,

per tal com el poeta rebia els textos que es publicaven a Catalunya que parlaven d'ell i de la seva obra. El fons també conserva els deu números de la revista *Lletres*, dirigida per Bartra, que van aparèixer entre 1944 i 1948 i les galerades del que hauria estat el número 11 de la publicació. L'arxiu de premsa continua fins als anys noranta del segle passat, la qual cosa amplia el camp de visió de l'obra de Bartra i Murià i gairebé abraça tota la seva vida. Es tracta, doncs, d'un material fonamental que caldria analitzar i sistematitzar amb rigor perquè ens pot proporcionar dades que ens permetrien estudiar amb més cura i precisió l'obra dels dos escriptors i tot el que s'hi relaciona.

A banda d'aquests tres grans blocs, també es conserven les primeres edicions de les obres de Bartra i Murià –algunes amb anotacions–, diversos documents audiovisuals (enregistraments radiofònics, recitals, conferències), un arxiu fotogràfic més o menys difós mitjançant obres com *Crònica de la vida d'Agustí Bartra* (edició definitiva de 2004), i records diversos de la parella.

Així, doncs, gràcies al fons Bartra-Murià podem aprofundir en l'obra dels dos escriptors (hem de deixar per a una altra ocasió l'anàlisi detallada del material sobre l'obra d'Anna Murià) des de múltiples perspectives, de manera que l'estudi no es limita a girar en espiral sobre l'obra, sinó que permet acostar-nos-hi i llegir-la amb molta informació complementària i que s'interrelaciona, per la qual cosa l'anàlisi resulta molt més completa i enriquidora. Al mateix temps, les carpetes del fons també són fonamentals per ampliar el coneixement sobre la cultura catalana a l'exili. Això fa que el fons Bartra-Murià respongui a diversos interessos intel·lectuals (filològics, històrics, etc). Pel que fa a la difusió, hi ha hagut diverses iniciatives per desenterrar documentació del fons. Així, per exemple, Santi Cortés va tenir cura de l'edició de la correspondència de Joan Fuster amb Bartra.<sup>12</sup> La feina més constant es fa anualment des de la col·lecció «Papers Bartra». El 1997 se'n va publicar el primer volum amb l'edició de «Tres contes inèdits» d'Agustí Bartra. Des de llavors, s'han editat altres textos inèdits (també d'Anna Murià) o correspondència diversa (Miquel Martí i Pol, Pere Calders, C. A. Jordana, Francesc Trabal, Domènec Guansé o Joan Oliver). Tot plegat permet donar a conèixer de mica en mica el llegat documental de Bartra i Murià, de manera que el poeta es fa més abastable.



## Notes

1. Vegeu Jaume AULET. «L'obra narrativa». Dins «Actes del Simposi Agustí Bartra», *Faig*, núm. 30 (octubre 1988), pp. 87-105.
2. Vegeu Agustí BARTRA. *Primer manuscrit de Xabola*. Edició a cura d'Oriol González i Tura. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, «Papers Bartra», 8, 2004.
3. Vegeu Anna MURIÀ, Agustí BARTRA. *Dos contes autobiogràfics*. Edició a cura de Jaume Aulet. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, «Papers Bartra», 4, 2000.
4. Vegeu Pere VIVES I CLAVÉ. *Cartes des dels camps de concentració*. Barcelona: Edicions 62, 1972.
5. Anna MURIÀ. *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*. Barcelona: Pòrtic, 1990, p. 248.
6. *Ibid.*, p. 252.
7. Vegeu Jaume AULET. «La correspondència d'exili d'Agustí Bartra», dins Manuel AZNAR SOLER (ed.). *El exilio literario español de 1939: Actas del primer Congreso Internacional*. Vol. 1. Sant Cugat: GEXEL, 1998, pp. 539-553.
8. Jaume AULET, Jordi F. FERNÁNDEZ (eds.). *Miquel Martí i Pol i Agustí Bartra. Diàleg epistolar*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa, «Papers Bartra», 3, p. 18, 1999.
9. Jaume AULET (ed.). *Epistolari Pere Calders - Agustí Bartra (II)*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, «Papers Bartra», 7, p. 23, 2003.
10. La contribució de Jaume Aulet al II Simposi Agustí Bartra (Bellaterra i Terrassa, 27 i 28 de març de 2008), «Agustí Bartra: la construcció de la imatge del poeta a l'exili», és una anàlisi d'aquesta correspondència. Esperem poder llegir-la ben aviat.
11. Vegeu Agustí BARTRA. «*Hi havia una vegada...* » *Dos contes d'exili*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, «Papers Bartra», 11, 2007.
12. Joan FUSTER. *Correspondència II: Agustí Bartra i altres noms de l'exili*. Edició a cura de Santi Cortés. València: Editorial 3 i 4, 1998.